

*Dr. Martonyi János*³

A közép-európai együttműködés szerepe az európai integrációban

1925-ben Bécsben Hantos Elemér, magyar pénzügyi szakember, gondolkodó, korábbi pénzügyi államtitkár megalapított egy szervezetet, amelyet Mitteleuropäische Wirtschaftstagung-nak, Congrès économique de l'Europe centrale-nak nevezett el. Célja az volt, hogy a felbomlott Osztrák-Magyar Monarchia utódállamai között egy erőteljesebb gazdasági együttműködést, gazdasági integrációt építsen ki fokozatosan, különböző állomásokon keresztül, és ezzel helyreállítsa azt a gazdasági egységet, ami kereskedelmi, közlekedési, infrastrukturális és minden egyéb szempontból évtizedeken keresztül jól működött. A cél tehát alapvetően gazdasági volt. Földrajzilag az első megközelítésben az utódállamokra terjedt ki, tehát Ausztriára, Magyarországra, Csehszlovákiára, Romániára és Jugoszláviára. Fenntartotta a lehetőséget, hogy ez a közép-európai integráció később lépéseket tegyen Németország felé, vagy esetleg tovább is. Hantos Elemér elképzelése szerint először egy árfolyam stabilizációt kell végrehajtani, fokozatosan közös pénzt kell bevezetni, ezt követően pedig meg kell teremteni egy vámuniót. Érdekes módon ő fordítva képzelte el, mint ahogyan az egyébként az európai integrációban megtörtént.

3 Magyarország volt külügyminisztere, professor emeritus, Szegedi Tudományegyetem

Infrastrukturális fejlesztések, a vasúti és folyami közlekedés integrációja, valamint a postaszolgáltatások centralizációja jelentették a gazdasági integráció harmadik területét.

Szintén 1925-ben egy Coudenhove-Kalergi nevű osztrák gróf megalapította a sokkal ismertebb Páneurópai Uniót, azzal a célkitűzéssel, hogy létrejöjjön egy politikailag egységes Európa. A „mitteleuropäische” elképzelés alapvetően a gazdasági szférából indult, a Páneurópa Unió viszont politikai célt tűzött ki maga elé és ennek a gyökerét Richard Coudenhove-Kalergi szerint a német-francia megbékélésnek kell alkotnia, és ebből kell egy páneurópai, tehát összeurópai politikai együttműködést, sőt uniót felépíteni.

A Páneurópai Uniónak létrejöttek különböző nemzeti szekciói, köztük a magyar, amelynek természetesen tagja volt Hantos Elemér is. Tehát más volt a geográfiai tér, más volt a kiindulópont, de voltak közös elemek. Ugyanakkor a két koncepció, a két elképzelés versengett is egymással. Hantos Elemérnek például feltették a kérdést, hogy ő voltképpen melyiket akarja: a közép-európai együttműködést vagy pedig egy európai, páneurópai integrációt. Hantos elképzelése az volt, hogy először jöjjön létre a Mitteleuropäische Wirtschaftstagung által szorgalmazott közép-európai, alapvetően gazdasági integráció, és azután ez bővüljön tovább. Első célpont nyilván Németország, majd kialakulhat egy olyan páneurópai együttműködés, amely bizonyos regionális elemeket is hordoz. Tehát a közép-európai együttműködés tartsa meg önálló arculatát, de legyen egy nyugat-európai csoport is, alapvetően Németország, Franciaország, Belgium és Luxemburg részvételével, és legyen adott esetben egy balti, skandináv csoport is. Hantos Elemér tehát végső soron egy regionalizált Páneurópát képzelt el, amely megvalósítja Coudenhove-Kalergi Páneurópai Uniójának a végső célját, egy politikailag egységes Európa megteremtését.

Mindezeket az elképzeléseket maga alá temette a történelem. Elsősorban a '30-as évek elején a náci Németország megjelenése, aztán a II. világháború, majd pedig egy olyan világrend, ami minden szempontból kettévágta mindazokat az elképzeléseket, amelyek akár egy közép-európai vagy egy páneurópai együttműködés megteremtésére vonatkoztak. Közben egyéb fontos események is lezajlottak: a Párizsi Egyezmény megkötése és ezzel az Európai Szén és Acél Közösség létrejötte.

Aztán történt egy kiemelkedően fontos esemény, ami döntő hatást gyakorolt az európai és globális fejleményekre: az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc. Ez adott ugyanis egyértelmű üzenetet arra nézve, hogy a szovjet fenyegetés kézzelfogható, nem távoli absztrakt geopolitikai kategória, hanem ténylegesen számolni kell vele. Később, 1968-ban Prágában tovább erősödött ez az üzenet. Nem kétséges, hogy az európai integrációs elképzelések megvalósításának folyamatát lényegesen felgyorsította az 1956-os forradalmunk.

Az 1989-90-es rendszerváltozás idején nem sokat tudtunk Hantos Elemerről, Coudenhove-Kalergi valamivel ismertebb volt. De nagyon gyorsan szembesültünk azzal az alapvető kérdéssel, hogy közép-európai együttműködést akarunk elsősorban vagy pedig az európai integrációhoz szeretnénk csatlakozni. Az akkori válasz teljesen egyértelmű volt a második lehetőség javára. Ugyanakkor nagyon fontosnak tartottuk a közép-európai együttműködés megteremtését, ha úgy tetszik, felélesztését is. Sokak véleménye szerint ez döntően külső tényezők következménye volt. Elsősorban meg akartuk könnyíteni az európai, euroatlanti integrációk felé történő közeledésünket. De a külső tényezők terén Brüsszel mellett Moszkvát is meg kell említenünk, hiszen az egyik első szempont és célkitűzés az volt, hogy leépítsük a régebbi struktúrákat, a KGST-t, a Varsói Szerződést. E kettős célkitűzés együttműködést igényelt az élenjáró országok között.

De ezeken túlmenően volt egy sokkal fontosabb és sokkal mélyebb szempont is. Az ugyanis, hogy ezek az országok – alapvetően

Visegrádról van szó, de ez mindig egy kicsit tágabb értelemben értendő – történelmi választás elé kerültek. Azt kellett eldönteniük, hogy melyik hagyományt, melyik örökséget kívánják folytatni. Akarják-e folytatni a megelőző évtizedekben elfojtott, leszorított konfrontációs kultúrát, akarják-e folytatni a feszültségeiket, a konfliktusait, vagy pedig meg akarnak teremteni egy jelentős részben új együttműködési, kooperációs kultúrát. A válasz teljesen egyértelmű és történelmi jelentőségű volt: az utóbbi mellett döntöttek. Elhatározták, hogy a kooperációs kultúra irányában fognak elindulni. A többoldalú együttműködés arra is alkalmas, hogy a meglévő konfliktusokat, feszültségeket, a történelmi örökségünk nehezebb elemeit általa enyhítsük. Ez az elképzelés később a gyakorlatban is beigazolódott.

Innen adódik a következtetés, hogy a Visegrádi Együttműködés voltaképpen nem volt más, mint egy szellemi, kulturális, spirituális érzületnek, egyfajta közép-európai identitásnak a politikai és gazdasági együttműködésbe történő átfordítása, átalakítása. Mindenesetre, ha Közép-Európát definiálni akarjuk, akkor ezt nem tudjuk megtenni földrajzi alapon, hiszen nem tudjuk pontosan, hogy hol vannak a határai. A svájciak is közép-európainak vallják magukat, és akkor még nem említettük a lehetséges északi vagy déli kiterjedést. Csak kevesen tudnak róla, hogy a Közép-Európai Kezdeményezés elnevezésű szélesebb együttműködésnek összesen végül tizennyolc tagja lett. Tehát, ha Közép-Európa lényegét akarjuk megragadni, akkor azt valahol a szellemi, kulturális szférában kell keresnünk. Saját régi meghatározásom lényege az, hogy Közép-Európa Európa része. Tehát hordozza mindazokat az elemeket, tulajdonságokat, amelyeket Európa hordoz, csak egy kicsit sűrűbben, egy kicsit intenzívebben, egy kicsit magasabb fordulatszámmal. Itt még több a vallás, még több a nyelv, még több a történelmileg örökölt feszültség, még inkább rá vagyunk kényszerítve az együttélésre. Itt a kereszteknek is különböző formátumuk van és a holokauszttól itt volt a legtöbb zsinagóga. Itt nagyon sok az aggodalom, nagyon sok a szorongás. Itt sok a mélabú, de nagyon sok a humorérzés is. Sok

a komplexusunk, és a kisebbségi érzés gyakran átcsap felsőbbrendűségi komplexusba. Ugyanakkor van egy különleges találékony-ság, egy különleges kreativitás is. Véleményem szerint tehát valamiféle közép-európai identitás, közös kulturális örökség mégiscsak létezik.

Ami Visegrádot illeti, bátran állíthatjuk, hogy a huszonöt év a lényegét illetően sikertörténet. Voltak kudarcok is, de összességében véve ez a negyed évszázados együttműködés kiállta az idő próbáját, és kiállta a próbatételeket is, amelyek közül néhányat majd még röviden említek. Az is érdekes, hogy ennek a huszonöt évnek a nagyobb része az Európai Unió kívül zajlott le, és csak közel a fele következett be már az európai uniós tagság után. Ezt azért fontos megemlíteni, mert 2004. május 1-jén visszatértünk ahhoz a bizonyos „Mitteleuropa – Páneurópa” ellentét-párhoz. Miután mindannyian az Európai Unió tagjai lettünk, felmerült a kérdés, hogy mit kezdjünk a mi közép-európai együttműködésünkkel, mit kezdjünk Visegráddal? Még olyan hangok is hangzottak, hogy ez az együttműködés így voltaképpen már betöltötte feladatát és nincs már szükség rá.

Volt ennek az együttműködésnek egy nagyon fontos eleme: a Közép-európai Szabadkereskedelmi Megállapodás, ami voltaképpen Hantos Elemérnek a gazdasági integrációval kapcsolatos elképzeléseit vagy azoknak egy részét valósította meg. Nyilvánvaló volt, hogy miután megszűnt a KGST, ami többoldalú kereskedelmi rendszerként egyébként sohasem működött, valamit tenni kellett, hiszen a közép-európai országok közötti kereskedelmi, gazdasági kapcsolatok gyengék voltak. És ha erre még rátelepítettünk volna egy általános szabályoknak megfelelő vám és egyéb kereskedelmi akadályrendszert, akkor ezek a kapcsolatok végképp elsovadtak volna. Következésképpen nagyon gyorsan kellett lépniük és meg kellett kötniük ezt a Szabadkereskedelmi Megállapodást. Ezt egyébként többen évekkel később az uniós tagság alternatívájaként ajánlották nekünk. Igen jelentős nyugat-európai politikai tényezők is meglepődtek, amikor közöltük velük, hogy köszönjük

szépen a tanácsot, de ezt a megállapodást mi már rég megkötöttük. Végül 2004. május 1-jén a Közép-európai Szabadkereskedelmi Megállapodás hatálya megszűnt, hiszen elvesztette az értelmét. Nem így a Visegrádi Együttműködés.

A Visegrádi Együttműködés ugyanis tovább folyt, és közben ráébredtünk arra, hogy az érdekérvényesítésnek egy új, az eddigieknél fontosabb terepnuma van a kezünkben, mégpedig az, hogy ennek a régiónak, ennek a térségnek gazdasági, politikai érdekeit az integráción, az Unión belül érvényesítsük. Ez így is történt. A Visegrádi Együttműködés tehát ilyen szempontból is sikeres volt és ma is az.

Példaként legtöbbször a többéves pénzügyi keret kialakítására szoktunk hivatkozni, ahol a kezdeti elképzelés lényegesen rosszabb, kedvezőtlenebb volt a közép-európai országokra nézve, mint az, ami aztán később elfogadást nyert. Nagyon koordinált, nagyon jól szervezett együttműködés volt, melynek eredményeképpen ezek az országok jártak a legjobban, mindenekelőtt a kohéziós források elosztásánál. Köztük is talán a legjobban Magyarország.

Természetesen voltak, vagy lehettek volna érdekellentétek is, hiszen egy adott kereten kellett osztoznunk. Mi annak idején azonban elhárítottuk az érdekellentéteket, és mindig a közös nevezőt kerestük, a mindenki számára kedvező közös eredmény elérésére törekedtünk. Olyan erős volt az összetartozási érzés a visegrádi országok között, hogy amikor egyébként az objektív érdekeink nem feltétlenül estek volna egybe – pl. a közös mezőgazdasági politika esetében –, akkor is sikerült együttműködnünk, és akkor is alapvetően a közös érdekek kerültek előtérbe. Tehát ami köztünk van, az mégiscsak több, mint egy meghatározott pillanathoz kapcsolódó gazdasági érdek.

Később jöttek a próbatételek. Nem kétséges, hogy az orosz agresszió és mindaz, ami azt követően történt, jelentős megosztó tényezőként

merült fel a Visegrádi Együttműködésen belül, elsősorban Lengyelország és Magyarország között. Sokan úgy fogalmaztak, hogy visszatért a történelem. Nagyon érdekes volt megfigyelni akkor a főáramú nyugati sajtót, amelyik ennek kapcsán többszörösen is eltemette a Visegrádi Együttműködést, amit egyébként korábban észrevenni is alig volt hajlandó. Ez a konfliktus legalább felhívta ránk a figyelmet, és észrevették, hogy vagyunk. A valóságban a Visegrádi Együttműködés jól kiállta ezt a próbatételt és világossá vált az, hogy eltérhetnek az érzékenységek, eltérőek lehetnek a biztonságpolitikai és gazdasági érdekek is, de ezeket mindig át lehet hidalni és megfelelő kompromisszumot lehet és kell kötni.

A történelem visszatérése egy másik elemet is magával hozott: a közép-európai térség geopolitikai, biztonságpolitikai szempontból történő rendkívüli mértékű felértékelődését. Korábban elfelejtettek minket, már nem voltunk érdekesek. A Krím elfoglalása és a kelet-ukrajnai megyék felének, egyharmadának a döntően külső erők által történő elfoglalása ráébresztette a világot arra, hogy ez a régió mégiscsak fontos. A baltikumiai és a lengyelek közvetlen veszélyeztetettségét éltek át, ami szintén a térség előtérbe kerülését hozta magával.

A bevándorlási válság szintén ráirányította a figyelmet az egész világ előtt, hogy Közép-Európa valamilyen, a konkrét gazdasági, politikai érdekeken túllépő okból is összetartozik. Ez az erős kohéziós tényező talán nem is érthető kívülállók számára. A bevándorlási válságnak nagyon sok negatív következménye van, és nyilván lesz is még. De az biztos, hogy bennünket és a világot is ráébresztett erre az összetartozásra. Izgalmas intellektuális kérdés az okok feltárása. Gyakran kritizáltak bennünket azzal, hogy számunkra az Európai Unió alapvetően egy közös kassza, egy kifizetőhely, ahova elmegyünk és felvesszük a pénzt. Bebizonyosodott, hogy ennek pont az ellenkezője az igaz. Valamilyen okból ezeknek az országoknak fontosabb az európai kulturális örökség,

az európai identitás, melynek létezése akkor is egyértelmű, ha a nemzeti identitás azt megelőzi.

Ennek oka elsősorban az, hogy Közép-Európa térségét európai mivoltában, európai identitásában döntően kívülről érték a támadások. A magyar népesség kétharmada elveszett a tatárjárásban, kétszáz évig harcoltunk az Oszmán Birodalom ellen. És tudtuk, hogy ha elveszítjük a keresztény európai identitásunkat, akkor elveszítjük a nemzeti identitásunkat, sőt a létünket is. Tehát a nemzeti identitás és az európai identitás, az Európához való kapcsolódás a mi esetünkben szorosan összefonódott, és most is összefonódik egymással. Ezért fontosabb nekünk az európai kulturális örökség, és ezért is állunk ki ezért határozottabban.

A politika mögött tehát adott esetben igenis vannak ehhez hasonló, mélyen fekvő kulturális identitással összefüggő tényezők. Emiatt kapunk kritikákat is, vagyis Visegrád megjelent egyfajta negatív összefüggérendszerben a világ előtt. És arra is történnek, történtek kísérletek, hogy a visegrádi kohéziót a bevándorlás kérdésére szűkítsék le, ami nyilvánvalóan nem helyálló.

Az együttműködés valóban működik. Közben nem egyszerűen megünnepeztük a huszonöt éves évfordulót, hanem kidolgoztuk a következő huszonöt év új programját infrastrukturális területen, az energia, a digitalizáció és a tőkepiacok kezelésének területén is. Természetesen a jövőben még többet is tehetünk, s nagy hiba egy-két alapkérdésre leszűkíteni a Visegrádi Együttműködést.

A következő kihívás a brit népszavazás volt, melynek legalább két hatása van a közép-európai együttműködésre és Közép-Európára általában. Az egyik az, hogy elvesztettünk egy szövetségest. A másik az, hogy nagyon hangsúlyozottan felértékelődött a régió, mind gazdasági, mind pedig geopolitikai szempontból. Az európai integráció folyamatának ez a fajta keletre történő elmozdulása már huszonöt éve tart, hiszen már

a német egyesítéssel megindult. Ezt nagyon jól, nagyon szimbolikusan kifejezte a német fővárosnak Bonnból Berlinbe történő áthelyezése is. De most ez a folyamat megy tovább, mert ha a britek kíválnak, akkor Németország óhatatlanul erőteljesebben fog fordulni Közép-Európa, a hatvanötmillió visegrádi piac gazdasági és szellemi erőforrásai felé. Következésképpen az egész európai integráció fókusza, súlypontja egy kicsit kelet felé helyeződik, tehát Közép-Európa ilyen szempontból fel fog értékelődni. A térség szempontjából ez lesz a Brexitnek a másik jelentős következménye.

Lesznek a következő esztendőekben további komoly kihívások. A közép-európai útkeresés, helykeresés is jelentős mértékben attól fog függeni, hogy miként alakulnak az általános európai folyamatok. Részletes ismertetésre a jelenlegi keretek nem alkalmasak, de az nagyon valószínű, hogy el fog indulni egy bizonyos differenciációs folyamat. Számunkra létkérdés, hogy ez a belső differenciáció, azaz a rugalmasságnak egy erőteljesebb érvényesítése ne forduljon át fragmentációba. Ne öltön legfőképpen olyan regionális dimenziót, ami falakat emelhetne a különböző régiók, ha úgy tetszik „kelet és nyugat” vagy akár „dél és észak” közé.

Egy másik kérdés, ami ezzel összefügg, de nem azonos vele, hogy az egész európai integráció milyen irányba mozdul előre. Vannak, akik azt mondják, hogy most itt az alkalom, előre kell lépni egyértelműen egy föderális Európa megteremtése irányába, és ilyen értelemben véve újra kell gondolni az alapszerződéseket, sokkal komolyabb, erőteljesebb hatásköröket kell áttelepíteni az integrációs szervezetbe. Vannak, akik ennek pont az ellenkezőjét állítják: szerintük a hatásköröket le kell bontani, vissza kell terelni a tagállamok felé. Azon túl, hogy a két megoldás egymással diametrálisan ellentétben áll, egyik sem lehetséges az alapszerződések lényegi módosítása nélkül.

Azután van egy harmadik álláspont is: Hubert Védrine-től kezdve sokan mondták, írták, hogy tartsunk szünetet. Jómagam is azt a nézetet

képviselem, hogy soha nem szabad egy válságsorozat által előidézett pánikhangulatban stratégiai döntéseket hozni. Van egy régi példa, mely szerint a biciklit azért kell hajtani, mert különben eldőlünk. Nem biztos, hogy így van: le lehet szállni, oda lehet támasztani egy fához, vissza lehet nézni az útra, előre lehet nézni, hogy mi van előttünk. El lehet gondolkozni. Nevezhetjük ezt reflexiós periódusnak, amikor nem kell az adott hangulatban döntéseket hozni. Számunkra itt, Közép-Európában nagyon fontos, hogy ne következzen be az integrációs szintek eltéréseit megmerevítő változás. Korábban többször beszéltek a többsebességes vagy kétsebességes Európáról. Szerintem sosem sebességről volt szó, legalábbis az euró-övezet létrejötte óta, inkább szintekről. Nekünk, közép-európaiaknak nagyon fontos, hogy ezek a szintek ne legyenek állandóak, ne merevedjenek meg, és ne terjedjenek ki az együttműködés, a közös politikák minden területére. Egy változó geometriát lehet elképzelni, melynek az a lényege, hogy egyes területeken egyesek messzebbre mennek, más területen pedig mások mennek messzebb. Nincs állandó kettéosztottság, vagy többfelé osztottság olyan intézményileg megteremtett falakkal, amelyek aztán az átjárást, az átlépést, netán a továbblépést megnehezítik vagy lehetetlenné teszik.

A jövőben Közép-Európa szerepe nem csökkeni, hanem nőni fog, csakúgy, mint a közép-európai együttműködés jelentősége, funkciója, feladatai. A Mitteleuropa és a Pánerurópa közötti választás megszűletett. Mitteleuropa Pánerurópa része, de egy kicsit sajátos része. Nem véletlen, hogy a lengyel és a magyar közvélemény tartja a huszonheteiken belül a legerőteljesebbnek az Európához történő lelki vagy tudati kapcsolódását.

Közép-Európának tehát különleges szerepe és egyben felelőssége lehet: ez pedig az, hogy maga is élére álljon Európa megújításának, újraélesztésének és betöltsük azt a szerepet, amiről egyébként nagyon régen, huszonöt évvel ezelőtt álmodoztunk, hogy mi leszünk az európai fejlődés új energiaforrása gazdaságilag és minden más szempontból. Aztán az álmodozások kora megszűnt, mert rájöttünk, hogy ez a dolog sokkal

bonyolultabb, sokkal nehezebb, sokkal fáradtságosabb, sokkal lassabb, mint elképzeltük. De most egy kicsit talán megint visszaszökött ez az álmodozások kora annyiban, hogy úgy érezzük: ha gazdaságilag nem is mi vagyunk az egyetlen új energiaforrás, mégis van bennünk valami olyasmi, van valami speciális tudatállapot, valami speciális szellemi, spirituális örökség, ami nekünk különleges szerepet és felelősséget adhat ebben a következő néhány éves, de leginkább néhány évtizedes újrateremtési, megújítási folyamatban.